

Judith Leest, Een redelijk ritueel. Bemiddeling tussen strafrecht en leefwereld (diss. Utrecht), Den Haag: Boom Juridische uitgevers 2007, 264 p.

In haar proefschrift *Een redelijk ritueel* analyseert Judith de bemiddeling tussen daders en slachtoffers van misdrijven met behulp van de theorie van het communicatieve handelen van Jürgen Habermas en de opvattingen van onder anderen Sheila Benhabib en Martha Nussbaum, die zij gebruikt om de theorie van Habermas aan te vullen. Bemiddeling is het verschijnsel waarbij dader en slachtoffer met elkaar in contact worden gebracht om in gesprek te raken over het gepleegde misdrijf. Bemiddeling is een onderdeel van het herstelrecht waarin alternatieven worden gezocht voor de formele benadering van het strafrecht. Volgens Leest zou bemiddeling de legiti-

teit van het strafrecht kunnen vergroten, een legitimiteit die ter discussie staat vanwege de kloof tussen het strafrecht als formeel systeem en de leefwereld van daders en slachtoffers. Vanuit de theorie van Habermas zou bij bemiddeling kunnen worden gestreefd naar de 'ideale gesprekssituatie', waarin de betrokkenen via een rationele uitwisseling van argumenten dichter bij de waarheid, de juistheid en de waarachtigheid proberen te komen in verband met het gepleegde feit. De stelling van Leest is dat de theorie van Habermas bruikbaar is om bepaalde aspecten van bemiddeling te onderbouwen, maar dat deze theorie tekortschiet om de bemiddeling tussen daders en slachtoffers van een sluitende theoretische basis te voorzien. De theorie van Habermas is gebaseerd op de gedachte dat de betrokkenen rationele subjecten zijn die ernaar streven om abstracte begrippen (waarheid, juistheid, waarachtigheid) te verhelderen. In werkelijkheid handelen daders en slachtoffers bij bemiddeling niet alleen vanuit rationele veronderstellingen, maar ook met emotionele motieven. Leest illustreert haar stelling met enkele voorbeelden waarin daders en slachtoffers over hun ervaringen met bemiddeling vertellen. Met behulp van de opvattingen van Benhabib en Nussbaum over de 'concrete ander' en de rol van emoties in het recht wil Leest laten zien dat een zuiver rationele benadering van de strafrechtelijke bemiddeling niet de praktijk dekt en dat ook niet kan, gelet op het emotionele karakter van bemiddeling. In aanvulling op Habermas is volgens Leest een analyse nodig van het rituele karakter van bemiddeling, waarbij concrete relaties, emoties en verhalen een plaats krijgen.

Ik denk dat Leest tot op zekere hoogte gelijk heeft en dat een rationele benadering geen volledige grondslag kan bieden voor bemiddeling als alternatief voor of onderdeel van het strafproces. Mensen zijn geen zuiver rationele wezens en misdaad heeft een sterk emotionele lading die niet volledig met argumenten te vangen is. Het is daarom belangrijk dat in de theorie en de praktijk van het strafrecht en de bemiddeling aandacht wordt besteed aan de emotionele aspecten van ouderschap en slachtofferschap. Ik vraag me echter af of het begrip ritueel wel zo gelukkig is om het emotionele aspect van bemiddeling tot uitdrukking te brengen. Je zou bepaalde aspecten van het strafproces, zoals het dragen van toga's, 'ritueel' kunnen noemen en daarom ook bij bemiddeling rituelen kunnen invoeren, maar je zou ook kunnen betogen dat het emotionele van misdaad en slachtofferschap iets anders is dan het rituele van bepaalde procedures. Ik associeer het begrip ritueel met religieuze verschijnselen, zoals het offerritueel van de hindoes en het avondmaal van de christenen. Het ritueel is een handeling waarmee bepaalde bovennatuurlijke effecten worden beoogd (gunstig stemmen van goden, vergeving van zonden). In tegenstelling tot de rituele handelingen binnen bepaalde religies zijn de door Leest beschreven emoties van daders en slachtoffers bij bemiddeling niet bovennatuurlijk, maar heel menselijk.

De strekking van de door haar besproken opvattingen van Nussbaum is dat die menselijke emoties een plaats moeten krijgen in praktijken van berechting en bestrafing. Je kunt de opvattingen van Benhabib zo uitleggen dat deze emoties te maken hebben met concrete relaties tussen personen, en dat daarom die concrete relaties ook onderwerp moeten zijn van strafrechtelijke en alternatieve procedures. Symbolische handelingen, zoals het geven van een hand ter verzoening, kun je een ritueel noemen, net zoals het dragen van een toga een bepaald symbool uitstraalt en daarom een ritueel karakter heeft, maar je zou hier ter voorkoming van verwarring van bovennatuurlijke en menselijke praktijken wellicht beter kunnen spreken van rationale of begrijpelijke emoties die in een bepaalde praktijk moeten kunnen worden geuit, wat goed zou aansluiten bij de opvattingen van Benhabib en Nussbaum. Wat mij overtuigt in het boek van Leest is de emotionele symboliek van bepaalde handelingen in het kader van bemiddeling. Wat die overtuiging bij mij afzwakt, is de terminologie van het ritueel die zij aan die symboliek en emotionaliteit verbindt. Daarin ligt de suggestie besloten dat de bemiddeling net zoals de terechtzitting of het offerritueel en het avondmaal uit bepaalde symbolische handelingen zou moeten bestaan, die op emotionele wijze zouden kunnen bewerkstelligen wat met een rationale uitwisseling van argumenten niet lukt. Wat mij opviel bij de door Leest beschreven bemiddelingen uit de praktijk is dat die bemiddelingen niet een vast patroon of ritueel kenden, maar dat zij steeds een nieuwe betekenis kregen vanuit de specifieke emoties van betrokkenen, hun concrete relaties met elkaar en de bijzondere verhalen over het feit. Uit die specificiteit zou je kunnen concluderen dat bemiddeling geen ritueel zou moeten zijn, maar ruimte zou moeten bieden voor de emoties van de betrokkenen, die geen vaste betekenis hebben, maar die juist de betekenis van de bemiddeling bepalen. Een ritueel (het offer, het avondmaal, de terechtzitting) heeft een voorgeschreven handelingspatroon omdat het patroon de betekenis van het ritueel bepaalt. Bij bemiddeling zou je niet zo'n vast handelingspatroon willen hebben, althans niet een patroon dat de betekenis van de handelingen bepaalt. Wanneer je bemiddeling als ritueel benadert, zou dat het gevaar met zich mee kunnen brengen dat de bemiddeling geen ruimte biedt aan de bijzondere emoties die de betrokkenen hebben ten aanzien van een bepaalde gebeurtenis. Dat is precies het probleem van de formele strafzitting met haar vaste rituelen of het religieuze offer met zijn symbolische betekenis die boven de eigen emoties van de betrokkenen staat. Wanneer je bemiddeling als alternatief voor de rituele zitting wilt zien of als aanvulling daarop, zou de waarde ervan juist kunnen liggen in het bieden van ruimte voor betekenissen die betrokkenen zelf aan het feit willen geven en kenbaar willen maken aan de andere betrokkenen. Je kunt dat met het begrip 'ritueel' beschrijven, en Leest doet dat ook in navolging van

This article from Netherlands Journal of Legal Philosophy is published by Eleven international publishing and made available to anonieme bezoeker

de Franse denker Marcel Gauchet, die de overgang bepleit van sacrale naar seculiere rituelen. Mijn bezwaar tegen die begripsmatige uitbreiding is dat het begrip zijn betekenis verliest omdat het ook het tegenovergestelde van wat een ritueel is, onder het begrip brengt. Je kunt dan beter naar een ander begrip zoeken dat tot uitdrukking brengt waar het bij bemiddeling om gaat, en misschien is bemiddeling op zich wel een geschikte term om dat met behulp van de opvattingen van Benhabib en Nussbaum uit te leggen: de uitwisseling van verhalen en emoties van betrokkenen over het gepleegde feit.

Er zit echter wel een problematisch aspect aan de bemiddeling volgens die opvattingen en dat probleem houdt verband met de dubbelzinnige oorsprong van de bemiddeling. Enerzijds komt het herstelrecht voort uit bewegingen die het strafrecht problematiseren vanuit de gedachte dat het strafrecht geen recht doet aan de dader en hem geen werkelijke kans op herstel biedt. Anderzijds ziet de slachtofferbeweging de bemiddeling als mogelijkheid om slachtoffers meer ruimte te geven voor verwerking van het strafbare feit in de vorm van een confrontatie met de dader. De bemiddeling kan daarom leiden tot verzoening, maar ook tot wraakoefening door het slachtoffer via krachtige uiting van emoties tegenover de dader. Leest geeft voorbeelden die beide bewegingen illustreren. Zij geeft in haar theoretische analyses ook aan dat bemiddeling de laatste tijd beter lijkt te passen bij de opkomst van een emotivistische slachtoffercultuur, waarin de mondige burger zijn stem verheft tegen de misdaad. Zo bezien is de bemiddelingspraktijk en meer in het algemeen het herstelrecht niet een alternatief waarmee de dader vervolging of bestraffing kan voorkomen, maar een mogelijkheid van het slachtoffer om zijn emoties te uiten, waardoor een ontlading van wraakgevoelens mogelijk wordt. Binnen een slachtoffercultuur krijgt de bemiddeling een andere betekenis dan binnen een abolitionistische cultuur, die naar alternatieven voor het formele strafrecht zoekt. Het emotivisme van de slachtoffercultus roept de vraag op of de dader niet extra wordt gestraft door een bemiddeling waarin het slachtoffer de gelegenheid krijgt zijn wraakgevoelens te uiten. Het formele strafproces heeft als rechtvaardiging dat bestraffing geen particuliere aangelegenheid is, maar dat het strafprocesrecht naar een evenwicht zoekt tussen genoegdoening aan het slachtoffer en het bieden van een perspectief op terugkeer in de samenleving aan de dader. Het streven naar dat evenwicht roept een spanning op en die spanning moet in een emotivistische cultuur worden ontladen door het slachtoffer een extra gelegenheid te geven zijn emoties te luchten. Daarvoor kunnen dan weer nieuwe vormen worden bedacht, maar zodra je die vormen gaat ritualiseren of formaliseren, herhaalt zich het probleem dat zich bij de strafzitting voordeed: de voorgeschreven procedure kanaliseert de emoties, maar dat leidt ook tot blokkades en frustraties. Hoe moeten het

strafrecht en de bemiddeling met die geremde emoties omgaan? Je kunt pleiten voor meer emoties in de rechtszaal of in alternatieve procedures, maar de oorspronkelijke gedachte achter het strafrecht is dat emoties op een bepaalde manier moeten worden geordend om betekenisvol te kunnen zijn in een strafrechtelijke context. Daaruit volgt echter ook dat bepaalde emoties, zoals al te sterke wraakgevoelens, moeten worden verdrongen en uitgesloten, en dat is een gedachte die in de huidige emotiecultuur moeilijk wordt aanvaard.

De sterke kant van het boek van Leest is dat zij met theoretische middelen (Habermas, Benhabib en Nussbaum) en concrete voorbeelden probeert om een legitimatie van de bemiddeling te geven. Het problematische aspect van haar boek is dat zij niet echt duidelijk maakt waarom die legitimatie in de vorm van een ritueel zou moeten plaatsvinden. Daarvoor ontbreekt in haar boek een overtuigende analyse van het ritueel en een uitwerking van dat begrip voor de bemiddelingspraktijk. Ook laat zij te weinig zien waar de grenzen van de toelaatbare emoties liggen, behalve in de 'professionaliteit' van de bemiddelaars. Het is natuurlijk goed als mensen de gelegenheid krijgen hun emoties te uiten, maar de vraag is waar de grens ligt tussen een zinvolle strafrechtspleging en een vorm van zingeving die moet worden gezocht in een ritueel of therapie buiten de strafrechtelijke verantwoordelijkheid van de overheid.

Klaas Rozemond (Amsterdam)